

Aanscherping strafbaarheid bij het niet naleven van omgangsafspraken?

*Christina G. Jeppesen de Boer, Geeske Ruitenberg
& Inge van der Valk**

Inleiding

Geregeld doet zich de vraag voor of de wetgever in het Wetboek van Strafrecht niet een *specifieke* strafbepaling zou moeten opnemen voor het niet meewerken aan de naleving van een omgangsregeling. Het Platform ‘Scheiden zonder schade’ heeft afgelopen jaar de aanbeveling gedaan te overwegen om, net als in België, het stelselmatig frustreren van omgangsregelingen strafbaar te stellen.¹ Verder is op 5 juli 2018 in de Tweede Kamer een motie ingediend die de regering verzoekt met voorstellen te komen over het inzetten van het strafrecht om ouders te dwingen zich aan een omgangsregeling te houden.² In deze bijdrage wordt hierop ingegaan. Wij zullen het strafrecht als dwangkader voor de naleving van een omgangsregeling naar huidig recht behandelen en de wenselijkheid van een aanscherping hiervan bezien in het licht van de bevindingen uit het recente WODC-onderzoek: ‘Naleving van contact-/omgangsafspraken na scheiding: een rechtsvergelijkend en sociaalwetenschappelijk perspectief’, waaraan de auteurs hebben meegewerkt (hierna WODC-onderzoek genoemd).³ In eerste instantie wordt een korte toelichting gegeven op de vraagstukken die aan de orde zijn geweest in het WODC-onderzoek. Ten tweede volgt een juridische analyse van de strafbaarheid van de niet-naleving van een omgangsregeling. Daarna putten wij uit sociaalwetenschappelijke inzichten over de naleving van omgangsregelingen.

* Christina G. Jeppesen de Boer is docent en onderzoeker aan de Universiteit Utrecht en verbonden aan het Molengraaff Instituut voor Privaatrecht en UCERF. Geeske C.A.M. Ruitenberg is als universitair docent verbonden aan de afdeling Privaatrecht van de Vrije Universiteit Amsterdam. Inge E. van der Valk is universitair docent/onderzoeker bij de Onderzoeksgroep Jeugd & Gezin, Departement Educatie en Pedagogiek, Universiteit Utrecht.

1 Rapport Platform ‘Scheiden zonder schade’, *Scheiden...en de kinderen dan? Agenda voor actie*, februari 2018, p. 24.

2 Motie van het lid Van der Graaf van 5 juli 2018, *Kamerstukken II* 2017/18, 33836, 30.

3 Deze bijdrage is grotendeels gebaseerd op de tekst van dit onderzoek. Zie M.V. Antokolskaia, C.G. Jeppesen de Boer, G.C.A.M. Ruitenberg, W.M. Schrama, I.E. van der Valk, P. Vrolijk, *Naleving van contact-/omgangsafspraken na scheiding: een rechtsvergelijkend en sociaalwetenschappelijk perspectief*, Den Haag: WODC 2019 (hierna: WODC-onderzoek naleving). Het volledige rapport is beschikbaar via www.wodc.nl/binaries/2907_Volledige_Tekst_tcm28-371962.pdf.

Ten slotte volgt een korte samenvatting en conclusie over de (on)wenselijkheid van een aanscherping van de strafbaarheid.

Het WODC-onderzoek naar naleving van contact/-omgangsafspraken

De directe aanleiding voor het WODC-onderzoek is een toezegging van de minister van Veiligheid en Justitie aan de Tweede Kamer om onderzoek te laten doen naar contactverlies tussen ouders en kinderen na scheiding.⁴ In een motie hebben de Kamerleden Bergkamp en Van Nispen om onderzoek gevraagd naar deze problematiek en het WODC-rapport geeft hieraan uitvoering.⁵ In een bredere context past het onderzoek binnen de ruime aandacht van de wetgever en beleidsmakers gedurende de afgelopen jaren voor scheidingen waarbij minderjarige kinderen zijn betrokken.⁶

Het onderzoek richt zich op het maken van afspraken over contact/omgang na de scheiding en de nakoming ervan. Het gaat dan zowel om formele als informele afspraken, eerstgenoemde voornamelijk in de vorm van een ouderschapsplan. Buiten het bestek van het onderzoek vallen de door de rechter vastgestelde omgangsregelingen. De onderzoeksvragen waren:

- 1) Welke (juridische) mogelijkheden en verplichtingen zijn er voor ouders om tot afspraken te komen over contact/omgang met hun (minderjarige) kinderen na een scheiding? Wat zijn de mogelijkheden en verplichtingen hiertoe in het Australische, Deense en Noorse recht?
- 2) Welke oorzaken en verklaringen kunnen in de (wetenschappelijke literatuur) worden onderscheiden voor het niet nakomen van de gemaakte afspraken over contact/omgang met de bij een scheiding betrokken (minderjarige) kinderen?
- 3) Wat leren deze inzichten over het niet nakomen van afspraken rond contact/omgang met kinderen binnen de Nederlandse context? Dienen zich hierbij verschillen aan tussen bepaalde groepen in de samenleving?
- 4) Welke (juridische) mogelijkheden bestaan om alsnog te komen tot de naleving van de gemaakte afspraken? Op welke wijze verloopt het gebruikmaken van deze mogelijkheden in de praktijk? Welke knelpunten doen zich hierbij eventueel voor? Hoe wordt in het Australische, Deense en Noorse recht met deze problemen omgegaan?
- 5) In hoeverre bieden de gevonden oorzaken en verklaringen voor het niet nakomen van afspraken rond contact/omgang met kinderen en de mogelijkheden die er zijn om alsnog tot naleving van deze afspraken te komen aanknopingspunten voor het terugdringen van het aantal scheidingen waarbij gemaakte afspraken over de omgang niet worden nagekomen?

4 *Kamerstukken II* 2016/17, 33836, 20.

5 *Kamerstukken II* 2015/16, 34168, 12.

6 WODC-onderzoek naleving, p. 1-2.

Gelet op de onderzoeksvragen werd geopteerd voor een multidisciplinair *mixed-method design*, waarbij de methodes van juridisch-dogmatisch, rechtsvergelijkend, sociaalwetenschappelijk en empirisch onderzoek zijn gecombineerd. Concreet hebben naast literatuur- en jurisprudentieonderzoek de volgende empirische onderzoeken plaatsgevonden: een dossieronderzoek naar 32 omgangsdossiers bij de Raad voor de Kinderbescherming; 12 verdiepende, semigestructureerde interviews met juridische professionals;⁷ 9 verdiepende, semigestructureerde interviews met professionals uit uiteenlopende sociale werkvelden;⁸ en 18 interviews met ouders en 12 interviews met jongvolwassenen. Verder zijn data-analyses op diverse bestaande databestanden uitgevoerd,⁹ waarbij is nagegaan in hoeverre kenmerken van de scheiding, van ouders en van kinderen een rol spelen in de naleving van afspraken over contact/omgang.

De huidige strafbaarheid van de niet-naleving van een omgangsregeling

In het Wetboek van Strafrecht is geen specifieke strafrechtelijke bepaling opgenomen op grond waarvan het niet meewerken aan de naleving van een contact-/omgangsregeling strafbaar is gesteld.¹⁰ Wel kan een ouder die het gezag over het kind uitoefent – dus niet de ouder zonder gezag – op grond van art. 279 Sr aangifte doen bij de politie vanwege onttrekking van het kind aan diens gezag en/of opzicht als een contact-/omgangsregeling niet wordt nageleefd. Vervolgens is het aan Openbaar Ministerie (OM) om te besluiten of de ouder die de contact-/omgangsregeling niet heeft nageleefd strafrechtelijk wordt vervolgd.¹¹

De Hoge Raad heeft geoordeeld dat zowel een ouder zonder gezag als een ouder die gezamenlijk met de andere ouder het gezag uitoefent, zich aan onttrekking van het kind aan het wettig gezag schuldig kan maken; bijvoorbeeld door zich niet te

7 Geïnterviewd zijn o.a. mediators die wel en niet lid zijn van de vFAS, advocaten, advocaat-mediators, (kinder)rechters, bijzondere curators.

8 Geïnterviewd zijn o.a. register-, familie- en crossbordermediators, een kindbehandler, coördinator van BOR Humanitas, trainer van Ouderschap Blijft!, gedragsdeskundige bij de Raad voor de Kinderbescherming, gedragswetenschapper van Samen Veilig, psycholoog/trainer ouderonthechting, ontwikkelingspsycholoog.

9 Geanalyseerd zijn: *Gezinnen & Scheiding (2006-2009)*, *KIES voor het kind! (2009-2014)* en *Scholieren & Gezinnen (meetrone 2013)*.

10 Zie hierover uitgebreider het WODC-onderzoek naleving, p. 89 e.v.

11 Als het tot een strafzaak komt, kan de rechter op grond van art. 279 Sr een gevangenisstraf van ten hoogste zes jaren of een geldboete van de vierde categorie opleggen (lid 1). Indien de minderjarige jonger is dan twaalf jaar (of indien sprake is van list, geweld of bedreiging met geweld) is de maximale gevangenisstraf negen jaar en kan een geldboete van de vijfde categorie worden opgelegd.

houden aan een door de rechter vastgestelde (voorlopige) omgangsregeling.¹² In de zaak waarin de Hoge Raad dit oordeelde ging het om een ouder met gezag die een kind na omgang niet naar de andere ouder terugbracht. De vraag rijst dan of dit ook geldt voor de omgekeerde situatie waarin een ouder met gezag bij wie het kind (voornamelijk) woont (diens hoofdverblijfplaats heeft) het kind niet voor omgang meegeeft aan de andere ouder. Uit de rechtspraak blijkt dat dit in sommige zaken is aangenomen,¹³ ook in een co-ouderschapssituatie.¹⁴ De rechtspraak van de afgelopen jaren ten aanzien van de toepassing van art. 279 Sr laat een diffuus beeld zien. De ene keer wordt een ouder, onder verwijzing naar de voorkeur van de wetgever voor civielrechtelijke maatregelen en de keuze van de wetgever om hiervoor geen specifieke strafbepaling in het wetboek op te nemen, door een gerechtshof vrijgesproken.¹⁵ Een andere keer wordt door datzelfde gerechtshof een ouder wel strafbaar geacht, maar wordt geen straf opgelegd.¹⁶ Ook is gebleken dat door de ene rechter – omdat niet eerst civielrechtelijke dwangmaatregelen waren benut – het OM niet-ontvankelijk werd verklaard,¹⁷ terwijl door een andere rechter – hoewel evenmin civielrechtelijke dwangmiddelen waren ingezet – een ouder tot een geheel voorwaardelijke werkstraf

- 12 HR 15 februari 2005, ECLI:NL:HR:2005:AR8250 (tevens HR 11 februari 2014, ECLI:NL:HR:2014:302 en HR 14 april 2015, ECLI:NL:HR:2015:942). Eerder had de Hoge Raad al aangegeven dat een ouder met het wettig gezag over minderjarige kinderen daarnaast ook het opzicht kan uitoefenen (HR 18 juni 1991, *NJ* 1991, 824 en HR 8 februari 2005, *NJ* 2005, 203).
- 13 Zie voor een zaak waarin een ouder jarenlang omgang had geblokkeerd Rb. Leeuwarden 5 februari 2009, ECLI:NL:RBLEE:2009:BH2027 (werkstraf van 100 uur, waarvan 40 uur voorwaardelijk met een proeftijd van twee jaar met vervangende hechtenis indien de werkstraf niet naar behoren wordt verricht) en in hoger beroep Hof Leeuwarden 16 november 2010, ECLI:NL:GHLEE:2010:BO4081 (geheel voorwaardelijke werkstraf van 60 uur met een proeftijd van twee jaar met indien nodig vervangende hechtenis). In een andere zaak had een ouder gedurende een periode van een aantal maanden een kind enkele malen niet voor omgang meegegeven, hetgeen reden was om een voorwaardelijke werkstraf op te leggen (Rb. Arnhem 5 juli 2011, ECLI:NL:RBARN:2011:BT6360). In HR 8 oktober 2013, ECLI:NL:HR: 2013:901 betrof het een situatie waarin een kind niet werd meegegeven aan de andere ouder, maar ging de Hoge Raad op die situatie niet verder in.
- 14 Een ouder die gedurende minder dan twee maanden een door de rechter vastgestelde co-ouderschapsgeregeling niet had nageleefd werd in 2011 veroordeeld tot een geheel voorwaardelijke werkstraf van 40 uur met een proeftijd van twee jaar (en indien nodig vervangende hechtenis). Zie: Hof Leeuwarden 22 februari 2011, ECLI:NL:GHLEE:2011:BP5346.
- 15 Hof Amsterdam 20 maart 2012, ECLI:NL:GHAMS:2012:BW0594. In deze zaak had een ouder bij wie het kind diens hoofdverblijfplaats had zich gedurende ruim vijf jaar op verschillende momenten niet aan de door de rechter opgelegde omgangsregeling gehouden.
- 16 Hof Amsterdam 27 april 2012, ECLI:NL:GHAMS:2012:BW4482. In deze zaak had een ouder een kind enkele malen niet meegegeven voor omgang, maar werd geen straf opgelegd omdat de ouder in een lastige positie verkeerde.
- 17 Rb. Maastricht 26 september 2012, ECLI:NL:RBMAA:2012:BX8691 (zie tevens Rb. Noord-Nederland 5 maart 2013, ECLI:NL:RBNNE:2013:BZ3271).

werd veroordeeld.¹⁸ In weer andere zaken worden straffen opgelegd waarvan een gedeelte voorwaardelijk en een gedeelte onvoorwaardelijk is.¹⁹

De Richtlijn voor strafvordering onttrekking minderjarige aan wettig gezag

Op 15 maart 2018 is de Richtlijn voor strafvordering onttrekking minderjarige aan wettig gezag in werking getreden.²⁰ Het nog relatief nieuwe strafvorderingsbeleid van het OM houdt in ‘dat bewust dwarsbomen van de omgangsregeling aanleiding kan zijn voor vervolging’. In de richtlijn staat over de toepassing van art. 279 Sr in omgangszaken het volgende: ‘Bij het niet naleven van een door de rechter vastgestelde omgangsregeling na echtscheiding zijn in eerste instantie civielrechtelijke maatregelen aangewezen. Enkel indien deze bewust worden gedwarsboomd is optreden via het strafrecht aan de orde. Het strafrecht dient in die zaken dus ingezet te worden als *ultimum remedium*.’ Verder maakt de richtlijn duidelijk dat in deze zaken de reclassering wordt ingeschakeld en dat ‘de mogelijkheid van het opleggen van bijzondere voorwaarden wordt overwogen.’²¹ Volgens minister voor Rechtsbescherming Dekker moet duidelijk zijn dat, hoewel het OM een bepaalde vrijheid heeft om eigen afwegingen te maken en maatwerk nodig is, deze richtlijn geen wassen neus mag zijn en wel tot iets moet leiden. Hoe de richtlijn in de praktijk uitpakt moet echter nog worden afgewacht. Uit cijfers van het OM van vóór de inwerkingtreding van de richtlijn blijkt dat tussen 2012 en 2016 jaarlijks gemiddeld 240 keer een proces-verbaal ten aanzien van dit soort zaken is opgemaakt en dat dit in gemiddeld 100 zaken per jaar tot een dagvaarding heeft geleid.²²

- 18 Rb. Amsterdam 24 december 2012, ECLI:NL:RBAMS:2012:BZ0555 (voorwaardelijke werkstraf van 40 uur met een proeftijd van twee jaar en vervangende hechtenis). In hoger beroep werd een voorwaardelijke werkstraf van 20 uur opgelegd (Hof Amsterdam 6 maart 2014, ECLI:NL:GHAMS:2014:889). Zie verder bijvoorbeeld Rb. Haarlem 6 maart 2009, ECLI:NL:RBHAA:2009:BH7614 waarin een onvoorwaardelijke werkstraf van 30 uur werd opgelegd vanwege het bijna twee jaar lang niet nakomen van de omgangsregeling, waarbij er rekening mee is gehouden dat de ouder het kind momenteel nauwelijks ziet nu het bij de andere ouder woont.
- 19 In bijvoorbeeld een zaak waarin sprake was van een onttrekking van drie dagen, werd een taakstraf opgelegd waarvan 30 uur voorwaardelijk was en 30 uur onvoorwaardelijk (Rb. Noord-Nederland 9 november 2017, ECLI:NL:RBNNE:2017:4290).
- 20 Richtlijn voor strafvordering onttrekking minderjarige aan wettig gezag, Stcrt. 2018, 13539.
- 21 Richtlijn voor strafvordering onttrekking minderjarige aan wettig gezag, Stcrt. 2018, 13539. Zie art. 14c Sr voor bijzondere voorwaarden die kunnen worden opgelegd.
- 22 *Kamerstukken II* 2017/18, 33836, 26, p. 23.

In aanvulling hierop is – naar aanleiding van Kamervragen – een politievoorschrift aangepast waarin voorheen stond dat het niet meegeven van een kind door de verzorgende ouder op grond van art. 279 Sr niet strafbaar zou zijn.²³

De (on)wenselijkheid van de toepassing van het strafrecht in omgangs zaken

Zoals hiervoor is gebleken, is de rechtspraak de afgelopen jaren niet eenduidig geweest. Ook in de (juridische) literatuur ontbreekt eenduidigheid. De meningen over het antwoord op de vraag of het wenselijk is om het niet naleven van omgangsregelingen te effectueren c.q. sanctioneren met behulp van art. 279 Sr zijn verdeeld. Als argumenten tegen strafrechtelijke sanctionering zijn onder meer genoemd dat het de vraag is of de bescherming van het kind hiermee daadwerkelijk gediend is,²⁴ dat het niet effectief is, voor het kind stigmatiserend kan werken²⁵ en dat een strafrechtelijke sanctie en strafblad conflictverhogend zijn.²⁶ Volgens Vos bijvoorbeeld is strafrechtelijk ingrijpen alleen gerechtvaardigd als *ultimum remedium* indien andere maatregelen (waaronder civielrechtelijke sancties) niet hebben geholpen '(...) en het belang van het kind in het concrete geval strafrechtelijk ingrijpen noodzakelijk maakt.'²⁷ Prinsen meent echter dat op het niet naleven van omgangsregelingen juist resoluut zou moeten worden gereageerd. Als direct strafrechtelijk wordt gesanctioneerd, zal het volgens hem spoedig gedaan zijn met het niet nakomen van omgangsregelingen.²⁸ Procureur-Generaal (P-G) bij de Hoge Raad Vellinga stelt dat de toepassing van strafrechtelijke handhaving niet moet worden afgewezen omdat er ook civielrechtelijke dwangmiddelen beschikbaar zijn. Als argumenten hiervoor draagt de P-G aan dat strafvervolgving een zeker preventief effect zou kunnen hebben en dat een strafrechtelijke aanpak in sommige zaken een minder ingrijpend karakter kan hebben dan een civielrechtelijke aanpak. Het strafrecht kan volgens de P-G onder omstandigheden een geëigend middel zijn. Of dat zo is dient te worden beslist bij de keuze om in een zaak al dan niet

23. Antwoord van minister Grapperhaus (Justitie en Veiligheid), mede namens de minister voor Rechtsbescherming op vragen van de leden Bergkamp en Den Boer (beiden D66) over een mogelijk incorrect politie voorschrift en de schijnbare willekeur bij het handhaven van een omgangsregeling, *Kamerstukken II* 2018/19, Aanhangsel 377.
24. P. Vlaardingerbroek, 'Omgang moet, maar tot welke prijs?', *FJR* 2009/43.
25. S. Matthé, 'Handhaving van de omgangsregeling met kinderen door middel van private sancties', *FJR* 2011/112.
26. M.J. Vos, 'Inzet strafrecht bij effectuering omgangsregeling', *EB* 2009/33.
27. M.J. Vos, 'Inzet strafrecht bij effectuering omgangsregeling', *EB* 2009/33.
28. P. Prinsen, 'Een Kantiaanse benadering van het familierecht', *FJR* 2003/13.

vervolgving in te stellen en dient niet te worden bepaald bij de uitleg van een strafbepaling, aldus de P-G.²⁹

In het parlement is de afgelopen jaren herhaaldelijk gesproken over de strafrechtelijke vervolgving van het niet naleven van omgangsregelingen en de vraag of ter zake hiervan een specifieke bepaling in het Wetboek van Strafrecht moet worden opgenomen. Zo werd bijvoorbeeld in 2002 door de toenmalige minister van Justitie aangegeven dat het strafrecht als *ultimum remedium* moet worden beschouwd en dat met een specifieke strafbepaling in de wet '(...) een handhavingsverplichting wordt geschapen, die onvoldoende toegevoegde waarde heeft ten opzichte van het middel van (civielrechtelijke) lijfswang (art. 585 Rv).³⁰ Daarnaast wees de minister er – terecht – op dat er reeds een breed scala aan (civielrechtelijke) maatregelen is dat bij het niet naleven van omgangsregelingen kan worden ingezet.³¹

Uit de interviews die zijn afgenomen in het kader van het WODC-onderzoek blijkt dat juridische deskundigen in het algemeen, op een enkele uitzondering na, geen voorstander zijn van strafrechtelijke procedures in contact-/omgangszaken. Argumenten die zijn genoemd tegen strafrechtelijke vervolgving in dergelijke zaken zijn onder meer dat het strafrecht eerder een probleem vormt dan een oplossing, de inzet van het strafrecht in dergelijke zaken aan ouders een extra middel geeft om in hun onderlinge strijd in te zetten, niet kan worden verwacht dat van het strafrecht een preventieve werking uitgaat en dat een nadeel van strafrechtelijke vervolgving is dat een ouder nog meer het gevoel krijgt een 'slechte' ouder te zijn. Het zou voor strafrechters lastig kunnen zijn om in deze zaken te oordelen, omdat ouders doorgaans het beste met hun kind voor hebben,³² zaken niet altijd zwart/wit zijn en ouders vaak elkaar diskwalificeren. Als belangrijk(st) argument wordt aangevoerd dat een strafrechtelijke procedure niet in het belang van het kind is, omdat ouders deze gebeurtenis niet bij het kind zullen weghouden, het kind van de strafzaak te veel meekrijgt en erin zal worden meegezogen. Enkele deskundigen menen dat het strafrecht als *ultimum remedium* wel van toegevoegde waarde kan zijn, '(...) omdat uiteindelijk iedereen, ook ouders, zich

29 Concl. P-G Vellinga, ECLI:NL:PHR:2015:426, bij HR 14 april 2015, ECLI:NL:HR:2015:942, punt 8. De in de betreffende zaak opgelegde voorwaardelijke taakstraf zou volgens Vellinga onmiskenbaar minder ingrijpend zijn dan bijvoorbeeld een gezagswijziging, gijzeling of wijziging van de (hoofd) verblijfplaats van het kind.

30 *Kamerstukken II* 2002/03, 28600 VI, 105, p. 11.

31 Zie voor een overzicht van instrumenten die kunnen worden ingezet ter bevordering van de naleving van contact-/omgangsregelingen het WODC-onderzoek naleving, p. 50.

32 Volgens meerdere geïnterviewden is er vaak echt iets aan de hand als een ouder een kind bij de andere ouder weghoudt.

aan regels/gerechtelijke uitspraken zullen moeten houden en deze niet zomaar naast zich neer mogen leggen.³³

De strafbaarheid over de grens heen

In het WODC-onderzoek is onder andere onderzocht welke mogelijkheden er zijn tot het afdwingen van de nakoming van een omgangsregeling in Australië, Denemarken en Noorwegen.³⁴ Van deze landen is het alleen in Australië zo dat het niet nakomen van een omgangsregeling strafbaar kan zijn. In Australië is sprake van een groot aantal sancties op niet-naleving, waaronder – in uitzonderlijke gevallen – de inzet van het strafrecht. Als een van de ouders de gerechtelijke beslissing (*order*) zonder een *reasonable excuse* niet naleeft, heeft de rechter de keuze uit een uitgebreide lijst van sancties en dwangmiddelen, waaronder het opleggen van een taakstraf, het opleggen van een boete of het veroordelen tot een gevangenisstraf met een maximum van twaalf maanden. Gevangenisstraf wordt echter beschouwd als een *last resort* en wordt zeer zelden opgelegd.³⁵ Voor Denemarken en Noorwegen geldt dat het strafrecht niet wordt ingezet ter nakoming van omgangsregelingen. In beide landen kan de rechtbank een oplopende dwangsom vaststellen bij het niet nakomen van een omgangsregeling. In Denemarken (maar niet in Noorwegen) kan het kind wel fysiek worden opgehaald met de ‘sterke arm’. Dit is wel een laatste redmiddel en de bedoeling is dat dit met de recente wetswijziging – die in werking treedt op 1 april 2019 – niet meer zal gebeuren.³⁶ Hoewel het niet nakomen van omgangsregelingen niet strafbaar is, is in Denemarken wel veel aandacht geweest voor het tegengaan van het ‘dwarsbomen’ van de omgangsregeling. Het Deense recht is in 2015 gewijzigd om weerstand, tegenwerking en gechicaner tegen te gaan. De wetswijziging wordt het ‘dwarsboom/chicaneerpakket’ (*chikanepakken*) genoemd. Het pakket bevat een aantal maatregelen, waaronder een versnelde procedure ter voorkoming van contactverlies en een automatisch recht op vervangende omgang dat een ouder krijgt als de verblijfsouder de omgang afzegt, ongeacht de reden daarvoor.³⁷

Volgens het Belgisch recht (dat geen onderdeel was van het rechtsvergelijkende deel van het WODC-onderzoek) is het niet afgeven van een kind aan een omgangsge-rechtigde een misdrijf, art. 432 van het Belgisch Strafwetboek. Er is sprake van ‘ont-trekking van bewaring’. Dit geldt in gevallen waarin de rechter een omgangsregeling

33 WODC-onderzoek naleving, p. 96.

34 Zie voor een toelichting bij de keuze voor deze stelsels WODC-onderzoek naleving, p. 245.

35 WODC-onderzoek naleving p. 301-302.

36 *Lov om ændring af forældreansvarsloven, lov om ægteskabs indgåelse og opløsning og forskellige andre love*, wet nr. 1711 van 27 december 2018 (Deense wetswijziging); WODC-onderzoek naleving p. 270-271.

37 *Lov om ændring af forældreansvarsloven og rejsplejeloven*, wet nr. 270 van 25 maart 2015; WODC-onderzoek naleving, p. 268.

heeft vastgesteld en waar partijen zelf door onderlinge toestemming tot een regeling zijn gekomen (opgenomen in de beschikking). Het maakt niet uit of de gerechtigde het gezag over het kind heeft – zowel de verzorgende als de niet-verzorgende ouder moeten zich aan de omgangsregeling houden. Het is niet bekend hoe vaak vervolging wordt ingezet, maar aangenomen wordt dat dit niet vaak is. Een wetsvoorstel moet ervoor zorgen dat de rechter in zijn of haar vonnis reeds de mogelijkheden weergeeft die partijen hebben in geval van niet-naleving van het omgangsrecht. Dit geldt voor civiele maatregelen alsook voor strafmaatregelen.³⁸

Sociaalwetenschappelijke inzichten naleving

De naleving van contact- en omgangsregelingen na scheiding is tot nu toe geen onderwerp van sociaalwetenschappelijk onderzoek; de rol van strafbaarstelling hierbij dus al helemaal niet. Daarom ligt de aandacht vooral op kenmerken van ouders die lijken samen te hangen met het niet nakomen van afspraken over contact/omgang. Aan de hand daarvan kan indirect worden bezien of strafbaarstelling bij niet-naleving zinvol zou kunnen zijn. Het sociaalwetenschappelijke deel bestaat uit een beknopte literatuurstudie, dossieronderzoek bij de Raad voor de Kinderbescherming, semi-structureerde interviews met deskundigen en met ouders en jongvolwassenen na scheiding, en analyses van de data van diverse bestaande onderzoeken onder gezinnen na scheiding.

Vanuit de literatuur wordt kort aangegeven wat de belangrijkste risico- en beschermende factoren van conflictscheidingen zijn, als indicator van gebrekkige naleving van afspraken, en wordt ingegaan op ‘*gatekeeping*’, waarbij de ene ouder de relatie van de andere ouder met het kind probeert te beïnvloeden.

Ouderlijke conflicten na scheiding

Conflicten na scheiding kunnen beschouwd worden als aanwijzing voor gebrekkige naleving van afspraken ten aanzien van contact/omgang.³⁹ Overzichtsstudies naar

38 Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, Wetsvoorstel tot wijziging van het Burgerlijk Wetboek met het oog op het informeren over de uitvoeringsmaatregelen tegen de onwillige ouder(s), 8 mei 2018.

39 C.E. Depner, E.E. Maccoby & R.H. Mnookin, ‘Co-parenting in the second year after divorce’, *Journal of Marriage and Family* (52) 1990, p. 141-155; R. Finzi-Dottan & O. Cohen, ‘Predictors of Parental Communication and Cooperation Among Divorcing Spouses’, *Journal of Child and Family Studies* (23) 2014, p. 39-51; J.R. Johnston, ‘High-conflict divorce’, *The Future of Children* (4) 1994, p. 165-182.

conflictscheidingen laten een aantal risico en beschermende factoren zien.⁴⁰ Beschermend zijn onder meer een goede relatie tussen de ouders voor de scheiding, het vermogen tot samenwerking en de bereidheid om hulp te krijgen. Verder is acceptatie van de scheiding een belangrijke beschermende factor. Risicofactor is een slechte relatie voor de scheiding, met veel conflicten, patronen van negatieve uitwisseling en gebrekkige conflictoplossing. Ook kunnen ouderlijke factoren zoals posttraumatische stress, hechtingsproblemen, persoonlijkheidsproblemen en ASS-problematiek een rol spelen, evenals problemen rondom geweld of verslaving. Ouders die het verwerkingsproces na scheiding nog niet goed doorlopen hebben, hebben duidelijk meer conflicten.⁴¹ Het netwerk van de beide ouders kan hierin escalerend werken.⁴² Kort gezegd is er een diversiteit aan factoren die kan bijdragen aan een hoog niveau van ouderlijke conflicten na scheiding.

Verder is van belang om op te merken dat uit het WODC-onderzoek volgt dat er zowel in Nederland als in de andere onderzochte stelsels (Australië, Denemarken en Noorwegen) een groep van rond de tien procent van alle ouders is die gekenmerkt wordt door een hoog conflictniveau, waarbij meerdere risicofactoren (zoals drugs- en drankmisbruik, ernstige psychische problemen, laag IQ, ontoereikende zorgcapaciteit en/of huiselijk geweld) aanwezig zijn. Die groep ouders is veelal zelfs niet met hulp/begeleiding in staat om hun geschillen op te lossen en lijkt systeem-resistent te zijn.⁴³

Gatekeeping

Veel ouderlijke conflicten na scheiding hebben betrekking op omgang met het kind. Wanneer deze voortkomen vanuit één ouder in de vorm van het ten onrechte verhinderen van de toegang tot en betrokkenheid bij het kind, kunnen deze conflicten over omgang worden opgevat als 'gatekeeping'-geschillen.⁴⁴ Gatekeeping bestaat uit een attitude- en een gedragscomponent, respectievelijk duidend op de mate waarin een ouder zichzelf als de betere verzorger en opvoeder beschouwt en het daadwerkelijk proberen te verhinderen of verminderen van contact van het kind met de andere ou-

- 40 A. van As & N. van Oosten, *Notitie risico- en beschermende factoren voor conflictscheidingen*, Utrecht: Movisie en Nederlands Jeugdinstituut 2018; R.V. Gutterswijk e.a., 'Scoping review naar indicatoren die conflictueuze scheidingen onderscheiden van 'normaal verlopende' scheidingen', *Tijdschrift voor Orthopedagogiek* (56) 2017, 459-479.
- 41 R.E. Emery, *Renegotiating Family Relationships. Divorce, Child Custody, and Mediation*, New York: The Guilford Press 2011; R.E. Emery & J.B. Kelly, 'Children's Adjustment Following Divorce: Risk and Resilience Perspectives', *Family Relations* (52) 2003, p. 352-362.
- 42 H. Bom e.a., 'I'll never forgive you: High Conflict Divorce, Social Network, and Co-Parenting Conflicts', *Journal of Child and Family Studies* (26) 2017, p. 3055-3066.
- 43 WODC-onderzoek naleving, p. 313.
- 44 W.G. Austin e.a., 'Parental Gatekeeping and Child Custody/Child Access Evaluation Part I: Conceptual Framework, Research, and Application', *Family Court Review* (51) 2013, p. 485-501.

der.⁴⁵ Er zijn aanwijzingen uit onderzoek dat gatekeeping niet zozeer eenzijdig vanuit één ouder ontstaat, maar eerder een dynamisch proces is tussen beide ouders.⁴⁶ Zo is gatekeeping onder andere sterker bij een meer traditionele rol- en taakverdeling voor de scheiding en veel ouderlijke conflicten.⁴⁷

Zeer restrictieve gatekeeping kan ontaarden in de situatie waarin een kind een van de ouders niet meer wil zien, wat vaak samengaat met loyaliteitsproblemen.⁴⁸ Hiernaar wordt wel verwezen als ‘oudervervreemding’ en aanverwante termen.⁴⁹ Hierover is echter nog onvoldoende overeenstemming, er zijn geen betrouwbare prevalentiecijfers en er is nog geen valide instrument om het te meten. Wel is er veel overeenstemming tussen professionals, ouders en kinderen over de inhoud van ‘vervreemdend’ gedrag.⁵⁰ Recent werd in een *review* artikel door enkele onderzoekers beargumenteerd dat ‘oudervervreemding’ moet worden beschouwd als een vorm van huiselijk geweld, waarbij kinderen schade wordt toegebracht.⁵¹

*Dossieronderzoek bij de Raad voor de Kinderbescherming*⁵²

Om beter zicht te krijgen op afspraken en de naleving ervan, kenmerken hiervan, en eventuele problemen hierbij, heeft onderzoek plaatsgevonden naar 32 zaken, waarbij de Raad voor de Kinderbescherming een gezags- en omgangsonderzoek of beschermingsonderzoek heeft uitgevoerd.

- 45 R.M. Deutsch, L. Drozd, M. Kline Pruett, ‘Considerations for Step-Up Planning: When and How to Determine the “Right” Time’, in: L. Drozd, N. Olesen & M. Saini (red.), *Parenting Plan Evaluations. Applied Research for the Family Court*, New York: Oxford University Press 2016, p. 535-544.
- 46 A. Chapman, M. Coleman & L. Ganong, ‘Gatekeeping After Separation and Divorce’, in: L. Drozd, N. Olesen & M. Saini (red.), *Parenting Plan Evaluations. Applied Research for the Family Court*, New York: Oxford University Press 2016, p. 308-345; L. Trinder, ‘Maternal Gate Closing and Gate Opening in Postdivorce Families’, *Journal of Family Issues* (29) 2008, p. 1298-1324.
- 47 L.A. Arthur, R. Ebling & M. Kline Pruett, ‘The Hand that Rocks the Cradle: Maternal Gatekeeping After Divorce’, *Pace Law Review* (4) 2007, p. 709-739.
- 48 R.E. Emery & J.B. Kelly, ‘Children’s Adjustment Following Divorce: Risk and Resilience Perspectives’, *Family Relations* (52) 2003, p. 352-362; M. Kalmijn, ‘Long-Term Effects of Divorce on Parent-Child Relationships: Within-Family Comparisons of Fathers and Mothers’, *European Sociological Review* (29) 2013, p. 888-898.
- 49 R. Emery & J. Rowen, ‘Parental Denigration: A Form of Conflict that Typically Backfires’, *Family Court Review* (56) 2018, p. 258-268.
- 50 J.N. Bow, J.R. Flens & J.W. Gould, ‘Examining Parental Alienation in Child Custody Cases: A Survey of Mental Health and Legal Professionals’, *The American Journal of Family Therapy* (37) 2009, p. 127-145.
- 51 J.J. Harman, D.A. Hines & E. Kruk, ‘Parental Alienating Behaviors: An Unacknowledged Form of Family Violence’, *Psychological Bulletin* (144) 2018, p. 1275-1299.
- 52 Zie voor de uitgebreide bevindingen van het dossieronderzoek, het WODC-onderzoek naleving, p. 128 e.v.

In feite zijn alle zaken gebaseerd op niet lopende afspraken over zorg en omgang, maar onderzoek van de Raad voor de Kinderbescherming richt zich niet zozeer op naleving als zodanig, maar op het welzijn van het kind en de huidige omstandigheden die hierop van invloed zijn. Het dossieronderzoek leverde de volgende resultaten op voor zover relevant voor het achterhalen van de kenmerken van het (niet) naleven van de omgangsregeling:

- Er zijn geen aanwijzingen dat afspraken tussen ouders of de naleving ervan een rol spelen wanneer de zaak escaleert. Dit zijn veeleer andere factoren, zoals ernstige ouderlijke conflicten die een bedreiging vormen voor het welzijn van het kind;
- Het niet naleven van afspraken ligt in de onderzochte dossiers vaak aan beide ouders, waarbij opeenvolgende gedragingen te zien zijn die niet gericht zijn op coöperatie;
- Aanwijzingen voor gatekeeping en ‘oudervervreemding’ worden niet veel teruggevonden in de onderzochte dossiers. Het beeld is meestal genuanceerder: een deel betreft complexe multiprobleemgezinnen; vaak is sprake van wederzijdse beschuldigingen en dwarsbomen, verstoorde communicatie, wantrouwen, een hoog geëscaleerd conflict en een zeer negatief beeld van de andere ouder;
- In een aantal gevallen was de relatie al voor de scheiding zeer problematisch. Verder kunnen conflicten zowel meteen tijdens de scheiding escaleren, of later naar aanleiding van incidenten of transities zoals de komst van nieuwe partners of verhuizingen;
- De netwerken van de ouders spelen geregeld een negatieve rol, maar soms is het beeld wat genuanceerder en soms is de rol juist positief.

De dossiers hebben veelal betrekking op een zeer complexe groep gezinnen na scheiding, waarbij elk gezin complex is op een andere manier. In veel gevallen is sprake van een combinatie van problematiek tussen ouders onderling en andere risicofactoren zoals verslaving van een van de ouders, voorvallen van geweld, een erg laag IQ, veel veranderingen in de context (zoals nieuwe partners, verhuizingen). De redenen voor het niet nakomen van afspraken rond contact/omgang – voor zover hierover iets kan worden gezegd – zijn zeer divers. Veel ouders zitten in een vastlopend patroon, waarbij zij problemen vooral toeschrijven aan de andere ouder. Met betrekking tot het functioneren van kinderen lijken vooral deze wederzijdse beschuldigingen en het elkaar dwarsbomen van ouders schadelijk te zijn, en niet zozeer welke afspraken precies niet worden nagekomen en door wie.

In veel van deze scheidingen vallen het grote aantal juridische procedures en de relatief geringe hoeveelheid psychologische begeleiding op. Veel problematiek is gelinkt aan een slechte verwerking van de scheiding.

*Interviews met deskundigen*⁵³

Er zijn semigestructureerde interviews gehouden met 9 professionals uit uiteenlopende sociale werkvelden en met 18 ouders en 12 jongvolwassen kinderen uit gescheiden gezinnen. Onderwerp van de interviews waren de oorzaken van niet-naleving en ook werden mogelijke oplossingen besproken. Hieronder wordt een korte samenvatting van de interviews gegeven, waarbij vooral wordt ingegaan op interviews met professionals.

a. Interviews professionals

Problemen rond het maken en nakomen van afspraken na een scheiding hebben volgens de geïnterviewde professionals vooral betrekking op financiën en zorg en omgang. Daarnaast wordt benadrukt dat afspraken regelmatig bijstelling behoeven, bijvoorbeeld wanneer de ontwikkelingsfase van een kind verandert of afspraken in de praktijk niet goed werken. Voor het niet naleven van afspraken wordt als belangrijkste reden genoemd: nog niet verwerkte scheiding en het proces van rouw en verlies. Daarbij is meestal niet zozeer sprake van de ene ouder die de andere belemmert, maar van ouders die elkaar dwarszitten. Hierachter gaan veel emoties schuil, die weer kunnen opspelen bij veranderde omstandigheden, zoals een verhuizing, andere baan of nieuwe partner. Belemmering van afspraken wordt ook gezien bij een zeer scheve taakverdeling voor de scheiding, als een van de ouders moeite heeft met een meer gelijke verdeling na scheiding. Daarnaast kan het netwerk zorgen voor polarisatie en zo bijdragen aan het niet naleven van afspraken. Tenslotte is vaak sprake van een gebrek aan vertrouwen tussen ouders, dat deels kan zijn opgebouwd door slechte naleving van afspraken, maar ook al in de relatiegeschiedenis kan zijn ontstaan.

Vaak wordt benadrukt dat meer moet worden samengewerkt tussen professionals. Daarnaast wordt maatwerk benadrukt en wordt genoemd dat één (regie)rechter kan zorgen voor minder conflictescalatie en juridisering. Dejuridisering is door een groot aantal professionals genoemd: de mogelijkheid van procederen kan conflicten verergeren, alsmede twee-advocaten-procedures. Daarnaast moet er volgens de professionals meer aandacht zijn in het voorveld: meer preventie en laagdrempelige hulp voor ouders na scheiding. Voor het ouderschapsplan zou een proefperiode moeten komen, waarbij in kwetsbare gevallen na een bepaalde periode wordt geëvalueerd met behulp van een professional, en afspraken behoeven vaak tussentijdse bijstelling.

Strafmaatregelen of sancties zijn volgens de meeste geïnterviewde professionals geen oplossing omdat deze met name het kind kunnen schaden. Daarnaast moet de stem

53 Zie voor de uitgebreide resultaten van de interviews, het WODC-onderzoek naleving, p. 158 e.v.

van het kind beter worden meegewogen. Een bemiddelende aanpak met mediation heeft de voorkeur; als dit niet werkt kan drang richting ouder-begeleiding worden toegepast en pas als dit niet werkt zou de gang naar de rechter moeten volgen.

b. Interviews ouders

Slechts bij een deel van de geïnterviewde ouders zijn er helemaal geen problemen rondom het maken en/of nakomen van afspraken geweest. Bij de helft is sprake geweest van juridische procedures, meestal over zorg en omgang. Problemen rond afspraken waren groter wanneer de scheiding een eenzijdig besluit was en als de relatie al voor de scheiding niet zo goed was. Bij gebrekkige naleving van afspraken geldt dat deze vaak al problemen opleverden bij het opstellen ervan.

Als factoren bij slechte naleving van afspraken noemen ouders een zeer scheve rol- en taakverdeling, gerelateerd aan een slechtere relatie na scheiding. Verhuizing was vaak aanleiding voor problemen, en soms ook een nieuwe partner. Verder sprak een aantal ouders over de rol van emoties en pijn na de scheiding bij het maken van afspraken. Enkele ouders vonden dat er te weinig consequenties zijn bij het niet naleven van afspraken. Meerdere ouders denken dat afspraken duurzamer zijn wanneer deskundigen betrokken zijn en daarnaast wordt door ouders gesproken over de wenselijkheid van een proefperiode voor afspraken.

c. Interviews jongvolwassenen

Ongeveer de helft van de geïnterviewde jongvolwassenen noemde problemen rond afspraken, meestal over omgang en alimentatie. Bij meer flexibele afspraken waren er minder problemen. Een aantal jongeren gaf aan dat hun vader het na de scheiding feitelijk af had laten weten. Anderzijds waren er ook jongeren die zelf hun vader niet meer wilden zien. Verder signaleerde een aantal jongeren dat afspraken niet regelmatig waren geëvalueerd, terwijl dit wel was afgesproken. Slechte naleving had vooral spanningen in de ouder-kind relatie tot gevolg of zelfs contactverlies, wat als emotioneel belastend werd ervaren.

De jongeren geven aan dat het belangrijk is om haalbare afspraken te maken, waarbij kinderen inspraak hebben. Ook wordt door jongeren genoemd dat het belangrijk is om afspraken regelmatig bij te stellen.

*Data-analyses*⁵⁴

De datasets van drie verschillende onderzoeken onder gezinnen na scheiding zijn gebruikt om na te gaan welke variabelen samenhangen met het niet naleven van afspraken. Er is vrij veel overeenstemming tussen de bevindingen van de verschillende datasets. De volgende variabelen werden aangetroffen:

- Bij jongere kinderen en een langere duur sinds scheiding houden ouders zich minder aan de afspraken;
- Lager opgeleide ouders komen afspraken eerder niet na;
- Conflicten tussen ouders gaan samen met slechtere naleving van afspraken;
- Bij gezamenlijk ouderlijk gezag en co-ouderschap zijn de minste problemen rondom naleving van afspraken;
- Bij een meer 'traditionele' rol- en taakverdeling voor de scheiding in samenhang met een meer 'traditionele' omgangsregeling na scheiding (hoofdverblijf bij moeder) lijkt er meer kans te zijn op het naleven van afspraken;
- Slechte naleving hangt samen met meer loyaliteitsproblemen, meer probleemgedrag en een lager welbevinden van kinderen;
- Het functioneren van kinderen hangt sterk samen met de mate van conflicten van hun ouders, de relatiekwaliteit met hun ouders en de kwaliteit van opvoeding.

De resultaten van de data-analyses laten zien dat niet-naleving van afspraken na scheiding een kenmerk is van conflicten tussen ouders, waarbij zij een gebrek aan overeenstemming hebben op veel meer vlakken dan alleen de afspraken over omgang.

Samenvatting en conclusie

Deze bijdrage richt zich op de wenselijkheid van een aanscherping van het strafrecht als dwangkader voor de naleving van contact-/omgangsregelingen na scheiding. Het is grotendeels gebaseerd op de bevindingen uit een recent multidisciplinair WODC-onderzoek naar de naleving van contact-/omgangsafspraken waaraan de auteurs hebben meegewerkt.

Uit de juridische analyses komt naar voren dat er de afgelopen jaren geen eenduidige lijn in de rechtspraak was voor het toepassen van het strafrecht in geval van het niet naleven van contact-/omgangsregelingen. In maart 2018 is echter de Richtlijn voor strafvordering onttrekking minderjarige aan wettig gezag in werking getreden en deze regeling zal mogelijk leiden tot een meer uniforme toepassing. Het strafrecht kan worden ingezet als *ultimum remedium* indien sprake is van bewuste dwarsboming. Juridische auteurs en professionals zijn het niet eens over de wenselijkheid van de inzet van dit instrument, vooral vanwege het risico op schade voor het kind en verdere escalatie

54 Zie voor de uitgebreide analyses, het WODC-onderzoek naleving, p. 196 e.v.

van conflicten tussen de ouders. Als naar buitenlandse stelsels wordt gekeken, bestaat daarover evenmin consensus. Zo is het niet-meewerken aan een omgangsregeling in Australië en België wel strafbaar, maar in Noorwegen en Denemarken niet.

Sociaalwetenschappelijke analyses laten zien dat niet-naleving samenhangt met een groot aantal factoren: persoonlijkheidsproblematiek, hechtingssproblemen en problemen rond geweld en verslaving, partnerproblematiek. Vaak is daarbij sprake van complexe multiprobleemgezinnen. De belangrijkste factoren die samenhangen met gebrekkige naleving zijn echter ernstige conflicten tussen de ouders en ook sterke emoties (pijn, verdriet, woede) die duiden op een gebrek aan acceptatie van de scheiding. Problemen kunnen al voor de scheiding spelen, maar ook langere tijd erna optreden bij veranderingen zoals nieuwe partners en verhuizingen. Daarbij komt duidelijk naar voren dat afspraken regelmatig bijstelling behoeven en dat ouders die vanaf de start moeizaam tot afspraken te bewegen waren, zich hier vervolgens veelal niet aan houden. Bewust dwarsbomig van een ouder is buitengewoon lastig vast te stellen, mede omdat vaak sprake is van wederzijdse beschuldigingen en dwarsliggen van ouders, waarbij patronen zich al langere tijd voordoen. Wanneer hiertoe aanwijzingen zijn lijkt dit deels samen te hangen met een zeer scheve rol- en taakverdeling voor de scheiding en ernstige conflicten van ouders.

Kortom, uit de analyses van de literatuur, de dossiers, de interviewgegevens en de databestanden komt naar voren dat bij niet-naleving van afspraken een veelheid aan complexe factoren een rol kan spelen. Een deel ervan is gerelateerd aan langdurige gebrekkige communicatie tussen ouders, gepaard gaand met veel wantrouwen, maar ook is in veel gevallen sprake van een gebrek aan acceptatie van de scheiding. Dat laatste kan jarenlang een rol spelen.

Gelet op deze inzichten, die in de richting wijzen van een dynamiek waarin beide ouders een rol spelen, ligt het niet voor de hand de oplossing te zoeken in een aanscherping van het strafrecht waarbij noodzakelijkerwijs de schuld 'eenzijdig' bij een van de ouders wordt neergelegd. Naar ons inzicht zou een oplossing zich vroegtijdig moeten richten op beide ouders en daar is het strafrecht niet geschikt voor. Wellicht zijn de begeleiding door één persoon van één scheiding (gezinsadvocaat, regierechter, mediator), maar ook de-juridisering bij complexe scheidingsproblematiek en bij gebrekkige naleving van afspraken veelbelovender.

Afsluitend is van belang dat wij eigenlijk weinig weten over de zaken waarin aangifte en/of een veroordeling plaatsvindt in gevallen van niet-naleving van een contact-/omgangsregeling. Wat zijn de kenmerken van deze zaken, heeft de strafrechtelijke sanctie uiteindelijk effect op de naleving daarna? Wat is verder de uitwerking hiervan op de ouderrelatie en verdere ouderlijke conflicten, en bovenal: wat betekent

het voor de kinderen die hierbij betrokken zijn? Hieruit volgt duidelijk de noodzaak tot nader onderzoek.